

Szűk Balázs

Magyar Hollywood

Paradox, hogy Hollywood, amely 1886-ban még csak ranch, 1903-ban falu volt, mintegy hephaistosi lendülettel a magyarok fejéből pattant ki.

1910 körül az enyhe éghajlatú, nemritkán 350 napfényes napot is produkáló, változatos terepű, csatornázott, Los Angelestől nyugatra eső kis elővárosban már sok filmes vállalkozás telepedett meg, „New York és Edison Tröszt”-jének monopóliumhelyzetétől szabadulva (a világ első műterme, a „Fekete Marika” becenévre hallgatott), ide menekítve a függetlenségre áhító produceri kapacitást. Bár az amerikai hagyomány Hollywood születését C. D. Mille *Az asszonyember* (1913) című, sok külső felvételt is alkalmazó westernadaptációjától számolja, a stúdiórendszer prototípusát (Famous Players, majd később Paramount Pictures) egy magyar, a csendes, apró termetű, mindig kísérletező **Adolph Zukor** építette ki (a „tanulóéveket” [1905–12] nem számítva) az 1910-es évek végétől 1921-ig. A rendszer falai kettős fundamentumon nyugodtak: a gyártás-forgalmazás-bemutató finansziális vertikumának stabilizálásán és a nagy volumenű játékfilmgyártás műfaji spektrumának modellszerű felépítésén. A gazdasági hatékonyságnak és az állandó, folyamatos profítképzésnek ez a rendszere kezdettől fogva követhető dramaturgiájú, ugyanakkor szokatlan/érdekes cselekményű 90 perces játékfilmeket kínált, szolid hosszúságú (10 perc) híradókkal és animációs rövidfilmekkel. Megindult az európai (német, osztrák, magyar, cseh, angol, francia, dán, svéd) színházi és filmes elit (rendező, producer, forgatókönyvíró, színész-színésznő, operatőr, zeneszerző, díszlettervező) rendszeres „agyelszívása”. A szakember- és sztárképzés (M. Piccford), a diszpozíciós könyvek bevezetése, a többletnyersanyag minimalizálása felgyorsította az ipari-technológiai folyamatokat és a terjesztés tömegesedését.

1925-re ez a piaci monopolizmus és star system uralta az egész világot (Japán és a Szovjetunió kivételével), bár Európa speciális adókkal, tarifákkal, kvótákkal, esetenként még bojkottal is próbált védekezni Hollywood korlátlan uralma ellen. A műfaji –technológiai –produceri munkamegosztáson alapuló stúdiórendszereket (Paramount Pictures, Metro Goldwing Mayer, 20th Fox, United Artes, Columbia, Warner Brothers) azonban nem sikerült más kulturális intézményrendszerekbe adaptálni. Az „aranykorban”(az 1930-as évek elejétől az 1960-as évek elejéig) Hollywood „Flitterváros” lett, a sztárok életmódját celebráló partikkal, zenés-táncos szórakozóhelyekkel, bulvársajtóval, titkos-bűnös alvilággal.

Trianon és a politikai baloldal üldözésének eredményeképpen Magyarországról az 1920-as évek elejétől közvetlenül vagy Bécsen, Berlinen, Párizson, Londonon keresztül több százan kerültek Hollywoodba, s kis csoportokba tömörülve segí-

tették egymást: a forgatásokon magyarul beszéltek, és ha lehetett, csak magyarokkal dolgoztattak. Adolph Zukornak az ajtaján megjelenő felirat szellemesen utalt a tehetség és szorgalom kötelező frigyére: „Nem elég, ha magyar vagy, de sokat segít.”

Hollywood megteremtésében és kiteljesítésében a New York-i születésű Czukor György és magyar emigráns értelmiségiek vettek részt: **producerek** (Korda Sándor, John Auer), **rendezők** (Korda Sándor, Korda Zoltán, Kertész Mihály, Fejős Pál, Cserépy Arzén, Székely István, Benedek László), **forgatókönyvírók** (Bíró Lajos, Lengyel Menyhért, John Auer), **zeneszerzők** (Rózsa Miklós), **operatőrök** (Máté Rudolf), **díszlettervezők** (Korda Vince), **színészek-színésznők** (Lugosi Béla, Béla Miklós, Beregi Oszkár; Kardos Mária, Gaál Franciska, Putty Lia, Bánky Vilma, Árvai Irén, Biller Irén, Gábor Éva, Gábor Zsazsa).

A magyar némafilm korszakában (1896–1929) 62 magyar, osztrák, német rendező 358 hosszabb-rövidebb filmet rendezett, amelynek nagy része elpusztult a háborúban vagy elveszett, elkallódott. A leírt és megmaradt filmek (40) még töredzettségükben is jelzik rendkívüli érettségüket műfaji gazdagságukkal, operatőri bravúrjaikkal, szépségükkel, dramaturgiai kiérleltetésükkel és felirataik irodalmi igényességével. Magyarország 1917–18-ban az ötödik volt a filmgyártó nagyhatalmak sorában; 1918-ban már 100 magyar film került a hazai és a külföldi nézők elé. Legalább két fő trendet lehet megkülönböztetni e filmekben: az irodalmi adaptációk romantikusságát-realizmusát és a zsánerfilmek (kinemaszkeccs, krimi, melodráma, rémtörténet, mitológiai, drámai, történelmi, vallási, operett) műfajkereső kísérleteit, tehát a leendő Hollywood két „filmes sugárútját”. A termékeny és nagy rendezőknél mindkét irányzat fellelhető: **Kertész Mihály** (*Az éjszaka rabjai, Akik ketten szeretnek, A rejtély, A szentjóni erdő titka; Lu, a kokott; Az ördög, Júdás; A vörös Sámson; Jön az öcsém!; Bánk bán; A karthausi; Az ezüst kecske; A szamárbőr*), **Korda Sándor** (*Lyon Lea; Mágnás Miska; Mesék az írógépről; A nagymama; Fehér éjszakák; Harrison és Barrison; Faun; Mary Ann; Yamata; Tatárjárás; Ave, Caesar!; Fehér rózsza; Az arany ember; A 111-es; A gólyakalifa; Szent Péter esernyője*), **Korda Zoltán** (*Károly-bakák*), **Fejős Pál** (*Jóslat; A fekete kapitány; Lidércnyomás; Pán; Újraélők; Egri csillagok*). Portrékon keresztül, vázlatosan szeretném áttekinteni a különböző hollywoodi magyar emigrációk történetét.

A Ricsén született **Adolph Zukor (1873–1976)** szüleivel 15 évesen (1888) vándorolt ki Amerikába. Okos vagyonteremtéssel független filmvállalatot hozott létre (1912), amelyet 1916-ban a Famous Players cég és mozihálózat alapítása követett. Az 1920–30-as években már a Paramount élén találjuk, de kísérletezik is: a talkie megszállottja, a magyar filmek rendezését támogatja (Az orvos titka, A kacagó asszony), vagy éppen rajzfilmgyártásba fog (Popeye, Gulliver utazásai).

A magyar származású **Czukor György (1899–1983)** rendező-producer pályá-

futását a Paramountnál kezdte, de legnagyobb sikerei az RKO és MGM stúdióiban születtek. Érzékeny volt az irodalmi adaptációkra: *Copperfield Dávid*; *Othello*; *Rómeó és Júlia*; *My fair lady*; *Utazások nagynénémmel*; *A kék madár*. Jelentősebb filmjei még: *Elfújta a szél*; *Ádám bordája*; *Philadelphiai történet*; *Csillag születik*; *Kettős élet*; *Befejezetlen dal*.

A **Korda fivérek** (Pusztatúrpásztón és Túrkevén született Kellnerek). **Korda Sándor / Sir Alexander Korda (1893–1956)** filmlapszerkesztő (*Pesti Mozi, Mozi, Mozihét*), filmrendező-producer, a legkorszerűbb magyar (zuglói) filmgyár felépítője volt, 1919-ben hagyta el Magyarországot 25 rendezett filmmel a háta mögött, hogy hamarosan az önálló brit filmipar megteremtője legyen (Denham). **1926–30-ban** szerződés kötötte a First Internationalhoz Bíró Lajos bejánlásával, 10 filmre, mind sziporkázóbb és briliánsabb ötletekkel (*Trójai Heléna magánélete*; *Sárga liliom*; *Éjjeli őrjárat*; *Szerelem és az ördög*; *A sikoltás*; *Magánélet*; *A mezők lilioma*; *Mindenütt asszonyok*; *A hercegnő és a szerelő*). A siker mérsékelt volt, annak ellenére, hogy igyekezett populáris képeket és szövegeket használni. Felesége, Korda Mária nehezebben viselte a művészi mellőzöttséget; ez hamarosan házasságukba is került. **1940–43-ban** (Lady Hamilton) a Foxnál tett próbálkozásai kudarcot vallottak, mert nehezen tudta elfogadni az amerikai gyártásszervezetet, az „alkalmazotti” státuszt pedig sehogyan sem. W. C. Menzies szcenikus-rendező H. G. Wells *Mi lesz holnap?* című regényét 1936-ban adaptálta, H. G. Wells – Bíró Lajos forgatókönyvéből, Korda Vince díszleteivel, Moholy Nagy László látványterveivel. Korda Sándor produceri „pálcája” felszines atomháború-víziót rajzolt 1940-ből és sötét antiutópiát az azt követő 95 évből. A *Trójai Heléna magánélete* zajos sikere mellett talán e film volt a legeredetibb amerikai alkotása.

Korda Zoltán (1895–1961) kameraman, forgatókönyvíró, rendező. Az 1920-as évek végén ment Hollywoodba. Bíró Lajossal írta az *Asszony mindenhol* (1930) filmnovelláját. 1940–49 között alkotott Amerikában (*Szahara*; *Ellentámadás*; *A Mackomber-ügy*), később Angliából visszatérve véglegesen letelepült Hollywoodban, és ott is halt meg. Látványosság, egzotikus környezet és izgalmas cselekményvezetés voltak fő karakterjegyei.

A legfiatalabb, **Korda Vince (1897–1979)** Oscar-díjas festő, díszlettervező, szcenikus. Inkább a London Film Production művészeti igazgatója; de amerikai munkái is jelentősek **1936–62 között**: *Mi lesz holnap?*; *Lenni vagy nem lenni*; *Tűz Afrika felett*; *A leghosszabb nap*; *Nyáridő*.

Kertész Mihály / Kaminer Manó / Michael Curtis (1888–1962) Oscar-díjas filmrendező Bécs, Berlin után **1927-ben** telepedett le Hollywoodba. Főként a Werner testvéreknél, fő színésziideáljaival (első felesége **Lucy Doraine / Kovács Ilonka**, E. Flynn, O. de Havilland, C. Gable, H. Bogart) 1961-ig forgatta nagy közönségsikerű, mozgalmas vadnyugati, történelmi és kalandfilmjeit, krimijeit, me-

lodrámáit (*Noé bárkája; Blood kapitány; Robin Hood; A villamosság felé; Dodge City; Szerelem és vérpad; Santa Fee ösvény; Hét tenger ördöge; Aranyváros; Tengeri farkas; Yankee Doodle; Casablanca; Moszkvai küldetés; Átkelés Marseille-be; Nappal és éjszaka; Élet apával; Az egyiptomi; Nem vagyunk mi angyalok; Ember a hálóban; Olympia; Huckleberry Finn kalandjai; Assisi Szent Ferenc élete* stb.). K. alapelve volt, hogy a cselekmény, az akció a döntő a játékfilmben, a színész mozgatható bábú vagy könnyed gesztusokkal irányítandó, a szöveg a műfajnak alárendelt elem. Látványközpontú filmjeiben a szcenikának, díszletezésnek, tömegmozgatásnak rendkívüli szerepe volt, de mélyebb rétegek használatáról is tanúskodott tudatos motívumkezelése (tűz, víz, mozgó járművek, lovak stb.)

Fejős Pál (1897–1963) Amerikába települése (1923) után négy évig vegyész-technikusként dolgozott. 1927-ben megtakarított pénzén elkészítette avantgarde alkotását, az azóta elveszett *Az utolsó pillanatot*. A film egyedi stílusa és látványvilágának hatására az Universal azonnal szerződést ajánlott neki 1928–29 között: *A nagyvárosi mostohák; Broadway; Erik, a nagy bűvész*.

Cserépy Arzén (1881–1946) a **húszas évek második felében** már az USA-ban dolgozott, de az Attila életét feldolgozó szuperprodukció tervét nem tudta megvalósítani.

John Auer (1906–1975) rendező, forgatókönyvíró, producer **1928-ban** emigrált, és azonnal Hollywoodba telepedett le. Kezdetben verziós filmek gyártásvezetőjeként dolgozott a Paramountnál és az Universalnál. Mexikói rendezése után 1955-ben visszatért az álmok városába, majd több B-Movie rendezőjeként lett ismert. 1943-ig a Republicnak, 1947-ig a RKO számára dolgozott. Az ötvenes években egyike lett a legismertebb tévés producereknek és rendezőknek. Főbb filmjei 1934–1955 között: *Élet egy másikért; Nyugodjék békében; Az elárult ember; Láthatatlan ellenség; Vád alatt; Asszonyok a háborúban; Átjáró a holnaphoz; Én, Jane Doe; Gépmadarak; Az örök tenger*.

Benedek László (1907–1992) rendező **1937-ben** költözött az USA-ba. Az Universal alkalmazottja lett, Joe Pasternak mellett vágó és rendezőasszisztens. 1948-tól 1968-ig rendezett igényes, majd kommersz filmeket is, a főbb szerepekben F. Sinatrával és M. Brandóval: *A csábos bandita; New York kikötője; Az ügynök halála; A vad; A merész játék*.

Bíró Lajos (1880–1948) író, újságíró, forgatókönyvíró. Bécs, Párizs, Róma után **1925–1928 között** a Paramount és a First National filmvállalatok forgatókönyvírója lett: *A cárnő; Éva titka; Hotel Imperial; Modern Dubarry; A rablólovag; A hontalan hős; Sárga liliom; Éjszakai őrség; A sikoltás; A rémület háza*. Legjelentősebb munkái az 1930-as, 40-es évekre esnek: *Hotel Imperial* és a *Ninocska* (Lengyel Menyhérttel); *Allah kertje; Asszony mindenhol; Öt lépés Kairó felé; Királyi botrány*.

Lengyel Menyhért / Melchior Lengyel (1880–1974) Az 1934-es amerikai *Cigánydal / Karaván* forgatókönyvének sikere után 1937-ben az USA-ba települt le. Fontos szerepet vállalt a magyar színpadi szerzők érdekeinek hazai és nemzetközi képviselésében. Önálló filmirodát szervezett e célból, amely ötvözte a korszerűséget a nemzeti jelleggel. Fejős amerikai sikerei nyomán „az olcsó filmgyártás” tehetségre és ötletre épülő programját hirdette. Munkáit sikerrel filmesítette meg P. Czinner és E. Lubitsch.

Rózsa Miklós (1907–1995) háromszoros Oscar-díjas szimfonikus- és kamara zeneszerző, és a szimfonikus filmzene megteremtője volt. 1935–42 között a Korda cégnél, „bővített szekundos, keleti-egzotikus” korszakában zenéjével tovább szélesítette a Korda-mesék varázslatos, pompás fantáziavilágát: *A páncél nélküli lovag; Négy toll; A bagdadi tolvaj; A dzsungel könyve*. **1940-ben** telepedett át Hollywoodba, s 1968-ig történelmi filmjeinek fő szerkesztési elve a kontrasztokat alkotó vezérmotívumok alkalmazása és a nagyzenekari hangzás váltakozása volt kamara jellegű együttesével: *Lenni vagy nem lenni; Öt lépés Kairó felé; Szahara; Gyilkos vagyok; Martha Ivens különös szerelme; Férfiszenvedély; Gonosz varázslat; A Macomber-ügy; Kettős élet; Othello; Ádám bordája; Bováryné; Az asztfaldzsungel; Quo vadis?; Julius Caesar; Királyok völgye; Blowani csomópont; A nap szerelmese; Ben Hur; Királyok királya; Sodoma és Gomorra; El Cid; Az erő.*

Maté, Rudolph / Rudolf Máté (1898–1964) Oscar-díjas operatőr **1934 telén** költözött az USA-ba, ahol a „Columbia gyár dramaturgikus fogalmazású kompozíciók” (klasszikus és populáris filmek) operatőrje lett. Kiváló mesterekkel forgatott: F. Lang, Korda Sándor, W. Wyler, K. Vidor, H. Hathaway, A. Hitchcock, E. Lubitsch, Charles Vidor (*Liliom; Metropolitan; Hivatásos katona; Az élni vágyó asszony; Marco Polo kalandjai; Bizsu; Boszorkánykonyha; Lady Hamilton; Örök Éva; Lenni vagy nem lenni; Szahara; Szépek szépe*). 1947-től 1962-ig rendezőként is működött, főként a kalandos műfajban: *A sötét múlt; Tengeralattjáró-rejtély; A tolvaj herceg; Megbélyegzett; A zöld kesztyű; Sally és Szent Anna; A dühös emberek; Csoda az esőben; Afrika kikötője; Revak, a karthágói rabszolga; A 300 spártai; Hét tengeren át Calais-ig*. Az 1940-es évektől kiváló zsánerfilmek rendezője lett: kalandfilm (*Hét tengeren át Calais-ig; A tolvaj herceg*), western (*A korbácsoló évek; Az erőszakos emberek*), thriller (*Union állomás*).

Lugosi Béla (1882–1956), eredeti neve Blaskó Béla. Drámai karakterének (Hamlet, Rómeó) megfelelően már 1917-től filmezett Olt Arisztid álnéven Deésy Alfréd, Kertész Mihály stb. filmjeiben (Az élet királya, Nászdal, A leopárd, Lili, Tavaszi vihar, Az ezredes, Álarcosbál, Casanova). Hithű baloldalisága 1919-ben soha el nem fogadott emigrációba kényszerítette (angolul sohasem tanult meg elfogadhatóan). **1922–28** között rendszeresen turnézott az USA vidéki városaiban. 1927-ben a Broadwayn a *Dracula* című darab címszerepe meghozta az elis-

merést: felfigyeltek sajátos akcentusa mögött rejlő szorongó idegenségre. Borisz Karloffhoz hasonlatosan a magányra, szenvedésre kárhoztatott emberi szörnyetegek, lelki roncsok kiüresedő mítoszát játszotta el sorozatszerű eleganciával. **1930–1956** között: *Dracula; Morgue utcai gyilkosságok; A halálos csók; Chandu, a varázsló; Chandu, a varázsló visszatér; A terror éjszakája; A fekete macska; A vámpír; A holló; A láthatatlan sugár; Frankenstein fia; Ninocska; Fekete péntek; Frankenstein találkozik a farkasemberrel; A vámpír visszatér; Abbott és Castello találkozik Frankensteinnel; Fekete álom.*

Beregi Oszkár (1876–1965) a magyar némafilm színész sztárja, **1945-ben** elhagyta Dél-Amerikát és az Egyesült Államokban telepedett le: *Hívjon fel asszonyom* (1953).

Béla Miklós (1900–1966) színész **1928-ban** külföldi tanulmányútra ment, majd gyökeret vert Hollywoodban. Jellemszerepeket vállalt, főként Korda Sándor filmjeiben: *Egy asszony, aki a férjét szereti; Éjszakai őrség; A hercegnő és a vízvezeték-szerelő; A kis Caesar; Az ilyen férfiak veszélyesek; Dracula; A kérdéses hölgy.*

Putty Lia (1897–1931) színésznő a budapesti, bukaresti, berlini revük, filmek (A császár katonái, Szerencse a hullámokból), majd az UFA excentrikus, „végzet asszonya” (*Fantom; Varieté; Az indiai síremlék*). Sztársága után **1926-ban** a Paramounthoz szerződött Adolph Zukor hívására. Később átkerült a First Internationalhoz, majd az Universalhoz. Főként D. W. Griffith és Kertész Mihály filmjeiben szerepelt 1926–1928 között: *A sátán keservei; Adj, Istenem húsz centet!; A kísértők hercege; A szívtolvaj; Éjféli rózsza; Buck, a közkatona; A vörös hajú hölgy.* Hét amerikai filmet két angol és egy nosztalgizáló német követett, sajnos kasszasikerek nélkül. A hangosfilm „sztárlistájára” már nem iratkozhatott fel. Mindehhez járultak még magánéletének tragikus páfordulásai, öngyilkossági kísérletek, éhségstrájkok, az alkohol. Korai halálát torokműtétjéből származó súlyos fertőzés okozta.

Gaal Franciska (1904–1973) színésznő a harmincas évek magyar, osztrák, német filmjeiben népszerű „vadóc naiva” volt. **1937–40 között** C. de Mille fedezte fel, s tette Hollywood egyik legismertebb sztárjává: *Kalózkisasszony; Az utolsó Katalin; Párizsi nászút.* 1940-től Piscator színi iskolájában tanított, s elfeledve halt meg New York szegénynegyedében.

Korda Mária (Farkas Mária, 1896–1976) színésznő, Korda Sándor első felesége osztrák, angol szerepek után férje amerikai és Kertész Mihály filmjeinek érzékeny szépsége **1927–29 között**: *Szép Heléna szerelmei; Szerelem és ördög; A lagunák dala; A lagunák leánya.*

Bánky Vilma (1898–1991) színésznő. **1925–30 között** S. Goldwyn szerződette. A legnagyobb némafilmes férfisztárok oldalán (R. Valentino, R. Calmon) láthattuk szép arcával: *A fekete sas; A sötét angyal; A sejk fia; A szerelem éjszakája;*

Két szerelmes; Ez a menny; Az asszony, akit szeretnek. 1927-ben férjhez ment. Később a Broadwayn aratott sikereket.

Árvai Irén (1912–1950) színésznő. **1938-ban** rendező férjével, **Székely Istvánnal** a zsidótörvények következményei elől az USA-ba emigrált, ahol férje filmjeiben szerepelt: *A csodás Zsuzsanna* (1946), *Amazon* (1949).

Biller Irén (1897–1967) színésznő **1953-ban** férjhez ment egy hollywoodi szalodalatulajdonoshoz. Filmjei: *Paramount parádé* (1958), *Egy férfi, aki mer* (1958).

Gábor Zsazsa / Gábor Sári (1917–) színésznő, 1936-ban magyar szépségkirálynőnek választották. **1941-ben** az USA-ba ment, 1952 óta keltett életre démoni nőket a filmvászonon (70 film), hírért azonban válásai és a magazinok pletykarovatái jobban „ápolták”. Jelentősebb filmjei 1952–1996 között: *Nem voltunk házasok; Lili; Moulin Rouge; A gonosz érintése; Első számú közellenség; Egy gazember halála; Leány a Kremlből; Az ördög keze; Egy nagy szerelem szerenádjá; Pepe; Fiúk az elmúlt éjszakából; Az én utolsó hercegnőm; Gyémánt Jack.*

Gábor Éva (1919–1995) színésznő, Gábor Zsazsa testvére. A Paramount vígjátékainak és kalandtörténeteinek kedvenc szereplője. Filmjei **1941–64 között**: *Kényszerleszállás; Királyi botrány; A megadás dala; Párizsi modell; Az örült varázsló; Kidd kapitány és a rabszolgalány; Egy gazember halála; Az igazság az asszonyról; Ne menj közel a vízhez; Gigi; Egy újfajta szerelem; Fiatal vérű sólymok.*

Nagyobb magyar emigrációs hullám később **nem jelent meg** Hollywoodban, **de** a politikai-gazdasági-katonai krízisek és a rendszerváltás idején (**1945, 1950-es évek, 1956, 1970-es évek vége, a 80-as évek eleje, 1989**), vagy a kísérletező művészi szabadság hiánya miatt többen is a végső megoldást nem Európában, hanem az „Álomgyárban” látták.

Brodszky Miklós (1905–1958) népszerű filmszlágerek zeneszerzője. **1949-ben** emigrált az újvilágba, s ott folyamatosan 1958-ig alkotott: *Halászlégény frakkban; Gazdag, fiatal és szép; Latin szerelmesek; A lány és a hús; Szeress, vagy hagyj ell; Szerenád; Legyünk boldogok; Társasági lány.*

Joe Esterhas / (1944–) sztár forgatókönyvíró. Eszterhás István író, újságíró fia, hatéves volt (**1950**), amikor letelepedtek Clevelandszegénybevándorlónegyedében, s ott is nőtt fel. Az Ohio Universityn szerzett diplomát. Újságíróként kezdte pályáját, s a hetvenes évek elején már a *Rolling Stone* magazin munkatársa lett. *Charlie Simpson apokalipszise* (1972) című könyvét National Book Awardra jelölték. 1978 óta írt „szupergázsis” forgatókönyveket: *Ö.K.Ö.L., Flashdance; Kicsorbult tör; Elárulva; Music box; Elemi ösztön 1.* (3 millió dollár precedens); *Hiába futsz; Silver; Showgirls; Jade; Ég csak, Hollywood!; Elemi ösztön 2.; Szabadság, szerelem.*

Zsigmond Vilmos (1930–) Oscar-díjas operatőr, rendező. 1952–56 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola növendéke, Illés György és Hegyi Barnabás tanítványa volt. **1956-ban** Kovács Lászlóval Budapesten és Tokaj-Hegyalján rö-

zította a forradalom és szabadságharc eseményeinek városi és vidéki atmoszféráját. Tízezer méter felvételt csempészett ki Kovács Lászlóval a határon; az ömlesztett anyagból az NSZK-ban Erdélyi István elkészítette a *Magyarország lángokban* című „vádiratot”. 1957 januárjától gyermek- és reklámfotózással kereste kenyerét. Számos dokumentumfilmet készített Gárdonyi Ferenc irányításával. Operatőri stílusát érzékeny költőiség, dinamikus szabadkamera- használat, színszimbolika, szokatlan képszerkezetek jellemezték. Dolgozott Boormannal, Altmannal, Spielberggel, Scorsesével, Brain de Palmával, Chiminóval, J. Nickolsonnal, Káel Csabával, Kovács Klaudiával. Két magyar rendezése van: *A tékozló apa* és a *Koltainapló*. Jelentősebb filmjei: *Gyilkos túra*; *A hosszú búcsú*; *Madárijesztő*; *Sugarlandi hajtóvadászat*; *Harmadik típusú találkozások* (Oscar); *A szarvasvadász*; *A mennyország kapuja*; *Az utolsó valcer*; *Halál a hídon*; *Hiúságok máglyája*; *Asztal öt személyre*; *Az eastwicki boszorkányok*; *Maverick*; *Bánk bán*; *Lyukas zászló* (2004–2006).

Kovács László (Laszlo Kovacs 1933–2007) operatőr. Az Illés-tanítvány **1956-ban** Zsigmond Vilmos társaságában, az általuk készített '56-os dokumentumfelvételeket is kicsempészve, elhagyja Magyarországot. Los Angelesben letelepedve 1958-tól egy biztosítótársaság állófotósa volt, majd 1967-ig egy seattlei tv-laboratóriumban dolgozott. Kezdetben referenciacinéma, mikrocinéma, sőt pornót is készített. Hollywoodba Zsigmond Vilmos hívta segédoperatőrnek; 1967-től már főoperatőr. Képszerkesztői fantáziája, gazdag tónusokra, színdramaturgiára érzékeny európai vizualitása ismeretlen minőséget hozott az olcsó, független filmzés világába (*Szelíd motorosok*). Kifejezőeszközei átszivárogtak a progresszív, de a kommersz filmekbe is. Élvonalba emelkedését jelzi rendezőinek listája: Rush, Bogdanovich, Altman, Mazursky, Jewison, Kramer, Raffaelson, Scorsese, Lester, Stalone, Rosenberg, Malle. Legjelentősebb filmjei: *Halálfejesek*; *Öt könnyű darab*; *Az utolsó mozielőadás*; *Mi van, doki?*; *Papírhold*; *Ötcentes mozi*; *Maszk*; *Sampon*; *Alex Csodaországban*; *Futó botlások*; *Az utolsó valcer*; *New York, New York*; *Zsebpénz*; *Butch és Sandence*; *Kasszafűrók*; *Szellemirtók*; *Törvényszéki héják*; *Ruby Cairo*; *Tökéletes másolat*; *Lyukas zászló*. A Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti keresztje polgári fokozatát 1996-ban kapta meg.

Takács Tibor (1954–) rendező. **1956-ban** Kanadában telepedett le családjával. Édesanyja egy osztályban járt Zsigmond Vilmostal a főiskolán. Torontóban kezdte pályafutását, s csak 1992-ben költözött Hollywoodba. Filmjei: *A kapu I–II.*; *Vipera*; *Nothing for Money*.

Andrew Vajna (1944–) producer, szülei segítségével **1956-ban** emigrált az USA-ba. Szülei néhány év múlva követték őt. Filmes tevékenységének a kezdete: a távol-keleti mozik üzemeltetése és a filmek forgalmazása volt. Honkongi cégének, a Panaisonnak a profitjából megalapította a Caralco nevű, világszerte sike-

resen működő forgalmazó cégét. 1982-től az Amerikai Filmpiacutató Társaság elnöke lett. 1989-ben új vállalkozást (Cinergi Production) hozott létre, s ekkor vált a magyar Intercom Zrt. tulajdonosává is. 1996-ban ő kezdeményezte a Magyar Filmesek Világtalálkozóját. 2007-től az etyeki Korda Stúdió tulajdonosa lett. 2011 januárjától határozatlan időre a magyar filmipar megújításáért felelős kormánybiztosnak nevezték ki. Jelentősebb produceri munkái: *Menekülés a győzelembe*; *Rambo I–III.*; *Angyalszív*; *Különös kegyetlenséggel*; *Vörös zsaru*; *Jacob lajtorjája*; *Hajszál híján*; *Emlékmás*; *Az éj színe*; *Air Amerika*; *A reneszánsz ember*; *Terminátor I–IV.*; *Az élet mindig drága*; *Dredd bíró*; *A skarlát betű*; *Nixon*; *Evita*; *Elemi ösztön I–II.*; *A miniszter félrelép* (1997, magyar); *A szabadság vihara* (2006, amerikai dok.); *Szabadság, szerelem* (2006, magyar).

Csupó Gábor (1952–) animációs filmrendező, producer. **1975-ben** szökött Jugoszlávián, NSZK-n át Svédországba. 1979-ben települt át Hollywoodba, ahol A. Kloskyval filmvállalatot alapít (Klosky-Csupo Incorporated). Azóta is gyártják frappáns reklámfilmjeiket, és több Emmy-díjjal kitüntetett, következetes dramaturgiájú, extrém színezetű, full-mozgatásos televíziós sorozataikat és egész estés animációs filmjeiket: *Simpson család* (1991–92); *Fecsegő tipegők* (1991–1997); *Ah, igazi szörnyek* (1993); *Kacsa bácsi* (1994–97); *A Thornberry család* (1998); *Fecsegő tipegők* film 1–4 (1998, 2000, 2003, 2003–2007); *Rocket Power* (1999); *Híd Terobithia földjére* (játékfilm, 2007); *Jóska menni Amerika* (2008); *A holdhercegnő* (játékfilm, 2008).

Rófusz Ferenc (1946–) animációs filmrendező (*Kő*; *Holtpont*; *Gravitáció*), producer.

A személyesen csak később átvett első magyar Oscar-díj (A légy, 1981) utáni méltatlan mellőzések miatt 1984–87 között bedolgozó „vendéganimációs” lett az NSZK-ban. 1988-ban elfogadta a Nelvano Ltd. kínálta munkaszerződést, családjával Kanadába költözött, de többnyire Los Angelesben dolgozott. 1991-ben önálló vállalatot alapított (RF Fly Films Inc.), így elsősorban produkciós tevékenységet folytatott, de saját filmjeit Kanadában készítette (*Katona út*, 1989; *Rajzfilmtudósítás*, 1992; *Tűzet szüntess! – Caesefire*). Az ezredforduló óta Magyarországon él (*Szerencsi, fel*, 2004, tv-sorozat) és saját budai stúdiójában animálja *A légy* folytatását, a háttér-animációs *Ticketet*. 1982-ben Balázs Béla-díjat, 2011-ben Kossuth-díjat kapott.

Bánfalvi Ágnes (1954–) színésznő **1982-ben** férjével, Bokor Attilával az USA-ba emigrált. 1982–84 között New York-ban tanult a Columbia Egyetemen, majd Los Angelesben telepedett le. 1986–88-ban színjátszást tanított a California State University-n. Visszatelepülése után Magyarországon saját színiiskolát alapított. Filmszerepei 1987-től: *Pletyka*; *Hallgass figyelmesen*; *Vihar és bánat*; *Redíne*; *Csúcsközelen*; *Stationary*; *Big O*; *Júlia kisasszony*; *Amerikai rapszódia*; *Kémjátszma*; *Oroszlánbarlang*; *8 mm 2*; *Eragon*. 2011 óta tervezi az *Abigél* nagyjátékfilmes debütáló megrendezését.

Az egi születésű **Kovács Klaudia** (1958?–) színésznő, rendező, író, producer a **90-es évek elejétől** színházi színésznő lett Los Angelesben, Lynn Redgrave tanítványaként. Többnyire független produkciókban dolgozott. New Yorkban főszerepeket bíztak rá. Filmes színészi munkái: *Drágakövek*; *Között*; *Én a kém*. Visszatérve Hollywoodba megalapította saját produkciós vállalatát (Cassa Culmina Production 2000.) Ismeretterjesztő és dokumentumfilmek (*Kertkultúra*; *Red Bull Air Race*; *Vallomás az emberi szellemről*) elismert tv-producerévé vált. 2004–2006-ban elkészítette első egész estés szociopolitikai, történelmi dokumentumfilmjét, a *Lyukas zászlót*, 1956 sajtós „plebejus”olvasatát, Zsigmond Vilmos és Kovács László operatőri közreműködésével, amelyet azóta sem (érthetetlen okokból) mutattak be hivatalosan Magyarországon, rejtőzködő és bátor egyéni vetítéseken igen (Budapest, Eger). Magyarországon egyedül Egerben a Slow Filmfesztiválon 3 elismeréssel díjazták, 2009-ben a magyar dokumentumfilm-történelem legsikeresebb alkotását. (Lásd az Agria 2011-es téli száma. Sz. B.)

Természetesen származási, rokoni kapcsolatok révén számtalan olyan nagyságot ismerünk, akik közvetlenül vagy áttételesen magyarnak tekinthetők. Csak néhány név a teljesség igénye nélkül: T. Curtis (Bernard Schwarz: apja 1921-ben Mátészalkáról települt át New Yorkba, szabóműhelyt nyitva, egy magyar lányt feleségül véve), az ötszörös úszó világbajnok J. (Hans) Weismüller (1904. június 2-án a vajdasági Párdányon született, szüleivel hároméves korában vándorolt ki Amerikába), P. Newman, R. Welch, D. Barrymore, G. Hawn, A. Brody (édesanyja a magyar Sylvia Placky fotóriporter) stb.

Az 1929-es alapítású Oscar-díjat az Amerikai Filmintézet és Filmszövetségi Akadémia nyolcvanszor jelölte magyar vagy magyar származású alkotónak/alkotóknak, s ebből 30 díj valóra is vált, kettő igazi tisztaságú, de csak művészi értelemben: Szabó István: *Mephisto* (1982), Rófusz Ferenc: *A légy* (1981). Míg az előbbi rendező a világhír szakmai fedezete mögött sem bújhatott el lelkiismerete árnyképei elől, az utóbbi „elűzetve”, színről színre egyre tisztábbnak látszik, s vizsgálja is tért szülőföldjére alkotni és meghalni, ahonnan vétetett.

Oscar-nominálású filmjeink is sokasodnak, s talán felgyorsul az idő, amelyből kitörni eddig alig lehetett: Fábri Zoltán: *A Pál utcai fiúk* (1968); Makk Károly: *Macskajáték* (1974); Fábri Zoltán: *Magyarok* (1978); Szabó István: *Bizalom* (1980); Gyöngyössy Imre: *Jób lázadása* (1983); Gyöngyössy Imre: *Yerma* (1984); Szabó István: *Redl ezredes* (1985); Szabó István: *Hanussen* (1988, bejutott az 5 külföldi film közé); Gyöngyössy Bence: *Romani Kris* (1998); Koltai Lajos: *Sorstalanság* (2005); Hajdu Szabolcs: *Fehér tenyér* (2006); M. Tóth Géza: *Maestro* (2006); Hajdu Szabolcs: *Bibliothèque Pascal* (2011); Fliegauf Benedek: *Csak a szél* (2013); Szász János: *A nagy füzet* (2014).

Hollywood egy zuglói telken született, a Korda filmgyárban, amely modern nagyüzemként vetekedett bármely európai filmüzemmel (38 méter hosszú, 23 méter széles és 15 méter magas üvegház volt). **Hollywood 2007-re ismét ide tért vissza, a pest megyei Etyekre** hozva a 21. századi Amerika mozgóképes csúcstechnológiáit, ötvözve azt a vele egyenrangú magyar szellemi tőkével. A. Wajna tiszteletből Korda Sándor Stúdiónak nevezte az újrakezdés helyét (91 000 m², 4 stúdió). Hollywood nem felejtett. **Hollywood visszatért gyökereihez.**

Felhasznált irodalom

- 1001 film, amit látnod kell, mielőtt meghalsz.* A magyar változatot összeállította: Bori Erzsébet, Gabo Kiadó, 2004
- A film krónikája.* Szerk.: Markó László. Officina Nova, 1995.
- Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál: *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Csúri Ákos – Illich Lajos: *Gutenbergtől Spielberig.* Sylvester Kiadó, Szombathely, 1998.
- David Parkinson: *A mozi.* Holló és Társa, 1996.
- Filmlexikon I–II. köt.* Szerk.: Csala Károly és Veress József. Totem Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Hevesy Iván: *A némafilm egyetemes története 1895–1929.* Magyar Filmintézet, 1993.
- Karcsai Kulcsár István – Veress József: *Híres filmek – filmes botrányok.* Csokonai Kiadó, 1990.
- L. K.: *Nem elég magyarnak lenni.* Mozinet, 2007/5.
- L. K.: *A ricsei árva.* Mozinet, 2007/11.
- L. K.: *Az első Nickelodeonok.* Mozinet, 2008/1.
- L. K.: *Filmes marslakók.* Mozinet, 2007/6.
- Magyar filmművészek lexikona I–II. köt.* Szerk.: Veress József. Magyar Filmintézet, Budapest, 2005.
- Nemeskürty István: *A magyar film története.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.
- Nemeskürty István: *Képpé varázsolt idő.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Új Filmlexikon I–II. köt.* Főszerk.: Ábel Péter Akadémia Kiadó, Budapest, 1971.
- Új Oxford Enciklopédia.* Szerk.: Török Zsuzsa, Balázs Éva. Glória Kiadó, Budapest, 2003.
- Ulrich Gregor – Enno Patalas: *A film világtörténete.* Gondolat, Budapest, 1966.